

But this is not a theoretically oriented investigation, despite the obvious issues of economics, class, gender, identity and exploitation which abound. The basic question is empirical: how did they achieve what they did in the circumstances? The strength of the work is that we now know much more about the answer to that question, in terms of mechanisms and entrepreneurial choices. Van Cruyningen puts farmers as entrepreneurs firmly back at the centre of agricultural history, and that is where they belong.

Michael Wintle

MIDDELEEUWEN EN NIEUWE GESCHIEDENIS

P. Avonds, *Koning Artur in Brabant (12de-14de eeuw). Studies over riddercultuur en vorsten-ideologie* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse academie van België voor wetenschappen en kunsten. Klasse der letteren, LXI (1999) clxvii; Brussel: Paleis der academiën, 1999, 241 blz., ISBN 90 6569 687 3).

De Antwerpse mediëvist Piet Avonds geniet bekendheid als auteur van twee monografieën over de cruciale regering van de Brabantse hertog Jan III (1312-1355). Hij voegt nu aan deze reeks een boek toe waarvoor de inspiratie gehaald is bij minder 'evidente' bronnen, fictie-literatuur en een miniatuur (de afbeelding van hertog Jan I van Brabant uit de Manessecodex, een in Heidelberg bewaard handschrift uit ca. 1304). Op deze wijze hoopt hij, zo staat het in zijn voorwoord, om een levensgrote frustratie, opgelopen tijdens het decennialang cohabiteren met Jan III zonder ooit de indruk gehad te hebben tot de persoonlijkheid van deze vorst te kunnen hebben doorstoten, van zich af te schrijven. Door ook aandacht te hebben voor bronnen die toelaten de ambities van de Brabantse hertogen in de eerste helft van de veertiende eeuw in beeld te brengen, hoopt hij door te dringen tot de mensen van vlees en bloed die schuil gaan achter de koele, berekenende dynasten. Hij is daar zeker in geslaagd. Dit boek leest vlot als een spannende zoektocht naar complex gelaagde boodschappen die de hertogen via literatuur, symboliek en iconografie de wereld instuurden. Als dusdanig overtreft het de nogal bescheiden geformuleerde ambitie van Avonds. Het is vooral ook een demonstratie van de vernieuwende inzichten waartoe klassiek gevormde historici door samenwerking met literair-historici kunnen komen en als dusdanig een mooie illustratie van de bevruchtende samenwerkingsverbanden waartoe de onderzoeksschool mediëvistiek heeft gevoerd.

Waarover gaat het concreet? Het boek valt eigenlijk in twee grote delen uiteen. In het eerste deel vertrekt Avonds van een nieuwe interpretatie van de afbeelding van Jan I, de held van de slag van Woeringen (1288), in de Manessecodex. De identificatie van de gouden vuurspuwende draak op de helm van de hertog als de draak van de legendarische koning Artur en een brede bewijsvoering over de belangstelling in Brabant voor de 'matière de Bretagne' (een benaming voor alles wat met de verhalencyclus rond Artur te maken heeft), laat toe licht te werpen op de prestigepolitiek van de Brabantse hertogen. Merkwaardig is dat de hele constructie eigenlijk toe te schrijven is aan de wat kleurloze Jan II (1294-1312), zoon van de held van Woeringen en vader van de even flamboyante Jan III. Toch is uitgerekend Jan II verantwoordelijk voor de *image-building* rond zijn vader. Dit blijkt uit drie optredens: een ridderslag door zijn schoonvader, Edward I, koning van Engeland in Gent in 1298; het aannemen van een nieuw gevierendeeld wapen met de Brabantse en Limburgse leeuwen (de erfenis van Woeringen) en de manipulatie, in een ererede op zijn vader, van de traditie rond het nieuwe Brabantse wapen

dat aldus ook aan Jan I wordt toegeschreven. Jan II was voor dit alles bereid een hoge prijs te betalen: het opdragen van het markgraafschap Antwerpen in leen aan Edward I van Engeland. Jan II schond daardoor zonder meer zijn verplichtingen als rijksvorst. Om als een 'Arturus redivivus', een reïncarnatie van de legendarische Artur, door het leven te gaan was hij kenmerkend tot erg veel bereid.

In het tweede deel van deze studies over de riddercultuur aan het Brabantse hof in de veertiende eeuw gaat Avonds in op het Lohengrinepos, dat vooral sinds Richard Wagner het in 1848 in een opera verwerkte aan de vergetelheid is ontrukkt. Voordien leidde het als mindere variant van het zwaanridderverhaal een bestaan in de schaduw van de bekendere versies van Wolfram von Eschenbach of van Konrad von Würzburg. Door een minutieuze lectuur van alle mogelijke elementen ter identificatie en datering weerlegt Avonds de vele misvattingen die in het verleden door een al te sterke Duitse oriëntatie van het onderzoek over de Lohengrin zijn geformuleerd. De nuchterheid van de mediëvist gelardeerd met enig Brabants chauvinisme maken aldus brandhout van een aantal hooggestemde Germaanse constructies. Op zich kunnen ongetwijfeld op een aantal stellingen van Avonds kritieken worden geformuleerd. Gemeen aan de opgewonden bijdragen die daar in het verleden reeds over werden geformuleerd, zullen die ook niet uitblijven (het is in dit verband overigens toe te juichen dat aan het werk een uitvoerige Duitse samenvatting is toegevoegd). De kritiek zal er evenwel moeilijk omheen kunnen dat zowat alle afzonderlijke elementen die Avonds aanbrengt elkaar onderling ondersteunen en zodoende het geheel van de redenering een extra overtuigingskracht meegeven. Avonds stelt vooreerst een veel scherpere datering van de Lohengrin voor: tussen 16 september 1332 en 1 of 30 november 1333. Gekoppeld aan de politieke actualiteit van dit jaar, laat dit een lectuur van de Lohengrin toe als een bewust geplande formulering van de politieke ideologie van hertog Jan III van Brabant. Deze laatste stelt met de Lohengrin, een geschrift dat in deze optiek in de eerste plaats de rijksgroten en keurvorsten als geïntendeerd publiek had, als behoeder van het oude Middenrijk (Lotharingen) zijn kandidatuur voor de Duitse kroon, op een ogenblik dat het gezag van Lodewijk van Beieren erg wankel en omstrepen was.

Jan I, Jan II of Jan III: Avonds schetst van dit trio Brabantse hertogen niet langer een beeld van koele berekenende staatslieden, die een rationeel beleid voerden dat door niemand minder dan Henri Pirenne als Brabants-nationalistisch werd gebrandmerkt, een voorafspiegeling van de latere Belgische eenheid, los van het Duitse Rijk. Ze komen eerder naar voren als kinderen van hun tijd, behept met een mateloze drang naar eer en macht. Aan de niet geringe nieuwe inzichten die de studie van middeleeuwse literaire teksten over Brabantse geschiedenis heeft losgeweekt (ik denk aan studies van Herman Pleij en van Robert Stein) is een nieuw belangwekkend dossier toegevoegd. Veel wordt daardoor duidelijker, er borrelen echter ook nieuwe onderzoeksvragen op. Hoe zit het dan met de verhouding vorst-steden, waar situeren deze steden, door Avonds als ware belichamers van het Brabants nationalisme afgedaan, zich als tegenmacht van de hertogen precies? Hoe hebben de latere hertogen van Bourgondië, bewuste erfgenamen van de Brabantse hertogen, op deze basis van historiografische en fictionele rechtvaardiging van de macht en van territoriale aanspraken verder gebouwd? Over de verhouding tussen fictieliteratuur en historiografische constructies is in het geval van Brabant het laatste woord nog zeker niet gezegd. Avonds heeft tot dit debat een belangrijke bijdrage geleverd.

A. van den Bichelaer, *Het notariaat in stad en meijerij van 's-Hertogenbosch tijdens de late Middeleeuwen (1306-1531). Eenprosopografisch, diplomatisch en rechtshistorisch onderzoek* (Dissertatie Vrije universiteit Amsterdam 1998; Amsterdam: Thela Thesis, 1998, cd-rom + lvii + 530 blz., f99,50, ISBN 90 5170 466 6).

Met het verschijnen van deze studie behoort het laat-middeleeuwse notariaat in 's-Hertogenbosch en de daaromheen gelegen meijerij ongetwijfeld tot de best onderzochte onderdelen van de notariaatsgeschiedenis. Als beginpunt koos de auteur het jaar 1306, omdat in dit jaar te Helmond de eerste bewaard gebleven notariële akte in het gebied van de meijerij werd opgemaakt. Als eindpunt koos hij 1531, omdat Karel V in dat jaar een edict uitvaardigde, waardoor het notariaat onder de controle van de wereldlijke overheid kwam. De studie, waarop de auteur in 1998 promoveerde, omvat naast de gebruikelijke inleiding, waarin de auteur zijn vraagstelling presenteert, vier hoofdstukken. Het eerste daarvan heeft een algemeen inleidend karakter en handelt over het ontstaan en de ontwikkeling van het Latijnse notariaat in Europa en de Nederlanden. Aan het slot ervan wordt de opkomst van het notariaat in de stad 's-Hertogenbosch en de meijerij besproken. Het tweede hoofdstuk heeft betrekking op de personen die in dit gebied in de genoemde periode als notaris hebben gepraktiseerd en het derde op de vorm van de notariële akten, die daar in de genoemde periode zijn opgemaakt. Het vierde hoofdstuk handelt over de inhoud van de in de meijerij, inclusief Den Bosch, overgeleverde notariële akten, in totaal 2362. Na dit vierde hoofdstuk volgen de samenvatting en conclusie en een resumé. Twee indices, één van zaken en één van persoons- en plaatsnamen maken het de lezer gemakkelijk zijn weg in het boek te vinden. Bij het boek behoort een cd-rom met biografische aantekeningen en 'regesten van notariële akten'. Het was overigens voor de gebruikers van de cd-rom wel handig geweest als het zoekstelsel mede zo was ingericht, dat men bij het opzoeken van de gegevens van één van de 410 notarissen op de een of andere manier door het opgeven van diens naam rechtstreeks naar de levensbeschrijving van de gezochte gestuurd werd.

Zonder meer kan men stellen dat Van den Bichelaer geslaagd is in zijn opzet het notariaat in de genoemde streek tussen 1306 en 1531 in al zijn aspecten te beschrijven op basis van diepgaand onderzoek. Zo heeft hij voor het maken van de prosopografie in hoofdstuk 2 van ieder van de 410 notarissen zoveel mogelijk gegevens verzameld en voor elk van hen een levensbeschrijving opgesteld. Daarnaast heeft hij de genoemde 2362 akten doorgespit om de nodige conclusies te trekken ten aanzien van vorm en inhoud.

In het prosopografisch gedeelte komen zaken aan de orde als herkomst, benoeming (admissie), opleiding (studie) en carrière van de 410 Bossche en meijerijse notarissen, of misschien scherper gezegd, personen die bevoegd waren notariële akten te verlijden. Opvallend is namelijk dat de uitoefening van het notariaat voor deze 410 eigenlijk een nevenfunctie was. Zij waren in de eerste plaats bekleeder van een kerkelijke of wereldlijke functie en waren bijvoorbeeld kanunnik, kapelaan, deken, secretaris etcetera. Bij de prosopografische beschrijving wordt hiermee niet altijd rekening gehouden. Zo zegt Van den Bichelaer (127) dat van de 410 notarissen er 73 kanunnik waren van een kerk in Den Bosch of de meijerij. Dat is wel zo, maar misschien was het juister geweest te stellen dat van het x aantal kanunniken er 73 mede werkzaam waren als notaris. Het gaat dus eerder om een prosopografie van personen die als nevenfunctie notaris waren, wat hun hoofdfunctie ook was, dan van personen die in de eerste plaats notaris waren. De prosopografische beschrijving is gelardeerd met tabellen waarin allerlei gegevens over de mede als notaris werkzame personen numeriek en procentueel worden gepresenteerd. Wat de meerwaarde is van het aangeven van die percentages is overigens niet duidelijk. *Mutatis mutandis* geldt hetzelfde voor de tabellen in de hoofdstukken over de vorm en de inhoud van